

IVAN DUNĐER

ADEQUATIO REI ET INTELLECTUS KOD TOME AKVINSKOG

Tomina misao svojim podrijetlom i svojom svrhom misao je o Iskonu svijeta. Odnosno, Toma u svom životu i djelu trajno traži onaj zagonetni Iskon svijeta iz kojega izvire i u kojeg uvire sve što postoji. Njegovo djelo nije kršćanski aristotelizam kako se često zna susresti u novovjekovnim priručnicima povijesti filozofije. Istina, zajedno sa Albertom Velikim napravio je revolucionarni čin. U 13. stoljeću, kad su mnogi crkveni forumi zabranjivali čitanje Aristotelovih “poganskih” djela oni su Aristotelovo djelo u cjelini udomaćili u kršćanskom svijetu. Uvodeći Aristotela u kršćanstvo imao je za cilj ukloniti jednostranosti platoničkog simbolizma, proširiti vidike svekolike zbiljnosti, ukazati na izvorne vrednote materijalnog svijeta i obogatiti život novim sadržajima. Znao je da uravnoteženim vrednovanjem ljudskog tijela i tvarnog svijeta ne izopačuje kršćanstvo, nego potvrđuje i osmišljava temeljne istine kršćanskog vjerovanja. Nije se smatrao niti aristotelovcem, niti učenikom ili sljedbenikom ikoga osim

Istine. Ni za kog se nije odlučivao, nego je sve prihvaćao kao sutražitelje i sunalazitelje istine. Jasno je priznavao autorstvo onima koji su prije njega došli do određene istine, to jest, nije se ponosio originalnošću ako su posrijedi tuđe misli i tuđi tekstovi. U svom djelu Toma neprestano upućuje na druge mislioce pri čemu otvoreno iznosi i vlastitu misao. Uvjeren je da je istina razasuta po cijelom svijetu i da je prvobitna zadaća ljudskog mišljenja tu istinu tražiti i sabirati. Njegova originalnost je u cjelovitosti. On ne ponavlja neke stare zamisli. Traga za svime što je o nečemu do tada otkriveno i kazano, a potom donosi svoju misao. Duh Tomina djela jest “ duh sabiranja, a ne međusobnog izazivanja i suprotstavljanja, duh sveobuhvatnosti, a ne isključivosti i netrpeljivosti.”¹

Jednu filozofiju možemo odrediti kao plauzibilnu i ispravno prosuditi samo na jedan način, a taj je da ju proučimo u njoj samoj. Kad pridemo Tomi u njegovu živućem jedinstvu on postaje učitelj kojem se povjeravamo i koji nas uči da sami mislimo i stječemo znanje. Čini se kao da “jedino njegova nauka može vratiti u red ljudsku inteligenciju i tako, milošću Božjom, privesti opet svijet na stazu Istine za kojom on neprestano gine.”²

Toma je realista u posebnom smislu koji sve poteškoće i probleme što nose pitanje realnosti rješava vjerom u realnost. Stvari su realnije nego nam se prikazuju. Moramo ih otkrivati. Nerealne su ukoliko su samo u redu mogućnosti, a ne i u stvarnosti. One su još nepotpune i čekaju svoj daljnji razvoj.

¹ Tomo Vereš, *Toma Akvinski, Izabrano djelo*, Globus, Zagreb 1981., str. 22.

² Jaques Maritain, *Andeoski Naučitelj*, Naklada Istina, Zagreb, 1936. godine, str. 112.

Ono što filozofu daje plemenitost jest činjenica da on ljubi um čak i onda kada ga ruši. Najčešće više ljubi um nego Boga. Toma je ljubio Boga više nego um, a ipak ljubio je um više nego bilo koji filozof. Bio je apostol uma, naučitelj istine i obnovitelj intelektualnosti ne samo za svoje 13. stoljeće nego i za naše vrijeme.

U čemu je tajna jedinstvenog čara Tomina naučavanja? Naučavanje je djelo aktivnog života. Sam Toma priznaje da je svoju znanost stekao prije svega molitvom. “Nije li se svaki put kad je htio učiti, raspravljati, pisati ili diktirati utekao tajni molitve, plaćući pred Gospodinom da bi ga naučio istini? Zar kod njega metafizička i teološka mudrost ne bijahu stepenice i prijestol mudrosti Duha Svetoga? Zar taj najveći među svim naučiteljima nije bio tako uzdignut na visoki stupanj mističnog života i zar nije tako živo osjetio i okusio Boga da je smatrao neukusnim sve znanje ljudskog reda? Jer je odviše jasno vidio vječnu svjetlost, umro je prije nego što je dovršio svoj posao.

Novije su studije naročito opisale, a enciklika je “studiorum ducem” osvijetlila jedinstvo koje je kod njega postojalo između naučnog života i života molitve.”¹

“Svojim životom i svojim naukom pokazao je da je kontemplativni život bolji od aktivnog. Učio je da kontemplacija, ako se prelijeva u apostolat, tvori najsavršenije stanje života, i da je kontemplacija svetaca bolja od spekulacije filozofa, a da poniznost križa ne

¹ Isto, str. 138.

umanjuje vrhovnu intelektualnost, nego je potkrepljuje i uzdiže.”¹

Milost upotpunjuje narav, a čovjek je po svojoj prirodi obdaren razumom. Taj razum jest prirodna podloga po kojoj milost zahvaća ljudsko biće. Time čini razum dobrim da bi se mogao nositi sa nadnaravnom istinom. Filozofija Tome Akvinskog je filozofija vjere i objavljene istine, a u isti mah i filozofija prirodnog razuma.

Djelo *O istini* predstavlja skup Tominih odgovora na pitanja postavljena na ovu temu na jednoj od javnih rasprava koje je održavao. Djelo je pisano u obliku pitanja i odgovora. Svako od dvanaest pitanja, kako je to navedeno u prijevodu „Dvije filozofske rasprave“ izdavačke kuće Veselin Masleša, Sarajevo 1976. godine, predstavlja zasebni članak. Svaki članak počinje dijelektičkim pitanjem “je li...?”, ili sumnjom “izgleda...”, pa svako ovo pitanje uključuje u sebi mogućnost da se u odgovoru zauzmu dva oprečna stava da i ne, odnosno za i protiv. Zbog toga se u svakom članku iznose i suočavaju najprije ti oprečni stavovi i njihovi najjači razlozi kako bi istraživanje bilo unaprijed obaviješteno o svojim mogućnostima i glavnim teškoćama na putu traženja istine. Kad se u članku najprije iznesu razlozi u prilog prvom stavu, a potom razlog ili razlozi u prilog drugom stavu slijedi prosudbeni dio članka koji se također sastoji od dva dijela. U prvom dijelu Toma razložno, sustavno i sažeto odgovara na pitanje postavljeno u naslovu članka, a u drugom dijelu odgovara na razloge iznesene u polemičkom dijelu. Toma u svom djelu navodi razloge sumnja i protiv nje. Prema Tominu

¹ Isto, str. 140.

metodologijskom načelu sumnja je nužno polazište nepristranog znanstvenog pa i teologijskog istraživanja, a cilj tog istraživanja jest uklanjanje sumnje. No potrebno je biti načistu sa samom sumnjom i znati u što se može s razlogom sumnjati. Jer, tko u sve sumnja, sumnja i u valjanost vlastite sumnje.

U odgovoru na razloge sumnje Toma najčešće diferencira njihove ključne pojmove pokazujući u kojem je smislu razlog prihvatljiv, u kojem pak nije. No, u svojoj kritičnosti nikad ne završava osudom stava s kojim se ne slaže, niti potpuno odbacuje njegove razloge, jer po njemu nema svestrane zablude. Razlozi koje Toma navodi u svom polemičkom dijelu nisu jednostavno izmišljeni, niti nasumice izabrani, nego iza mnogih od njih stoje određeni mislioci, ili su izraz tipičnih sumnji ljudskog uma prema određenom pitanju. Cilj ovog rada jest iznijeti stav o pojmu istine kakav je zauzimao i dokazima potkrijepio Toma Akvinski.

Ako krenemo na put otkrivanja istine koji nam je on ostavio, naći ćemo na samom početku toga puta Augustinovu odrednicu: "Istinito je ono što jest."¹ A što je to *ono što jest*? To je upravo *biće*, ono što um najprije poima, ono u čemu um razrješava sve spoznaje, ono načelo koje je umu poznato da bi mogao otkrivati što je što. Pojam biće kao takav je analogan, apstraktan, izriče samo da nešto jest, odnosno protivi se ništici. Spoznajući, um dolazi do toga da postoje različiti načini bivstvovanja. Sam čin bivstvovanja jest biće, a štostvo, ili bit bića jest stvar. U duši pak postoji spoznajna i voljna moć, pa

¹ Toma Akvinski , *Dvije filozofske rasprave*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976. godine, str. 8.

Toma zaključuje „slaganje bića sa voljom izražava ime dobro“, a „slaganje bića sa umom izražava ime istinito“.¹ Ono što istinito nadodaje biću jest suobličenje ili sukladnost stvari i uma, a iz te sukladnosti proizlazi spoznaja stvari. Imamo dakle jedan slijed: bičevitost bića prethodi pojmu istine, a spoznaja je njen učinak. Uzimajući sve ovo u obzir ni Augustinova odrednica: *Istinito je ono što jest* ne označava čin bivstvovanja nego ono što ima temelj u stvari. Istinito je nešto što se općenito nalazi u biću, a ipak se ne označava imenom bića. Pojam istinitog prati pojam bića. Oni se pojmovno razlikuju po tome što u pojmu istinitog ima nečeg čega u pojmu bića nema, no istovremeno u pojmu bića nema toga što ne bi bilo u pojmu istinitoga. Sve o čemu se oblikuje iskaz mora biti pojmljeno. Pa iz toga slijedi da je sve istinito na neki način biće.

Dakle, slaganje bića sa umom izražava ime istinito, no, da li se istina nalazi iskonskije u umu nego u stvarima? Toma obrazlaže Aristotelovu tvrdnju u VI knjizi *Metafizike*: „Istinito i lažno ne postoje u stvarima već samo u misli“.² Aristotel polazi od onoga da se slaganje bića sa voljom izražava dobrom, a da se istinito odnosi na slaganje bića sa umom. Stvar je istinita ukoliko je primjerena umu pa se istinito prvo nalazi u umu, a naknadno u stvarima. Međutim, Toma upozorava da treba obratiti pažnju da se stvar uspoređuje sa praktičkim umom na jedan način, a sa spekulativnim umom na drugi. Praktički um uzrokuje stvari, on je mjera po kojoj stvari postaju, dok je spekulativni um kretanje iz samih stvari, pa proizlazi da su stvari mjera samog uma. „ Iz toga proizlazi da su prirodne stvari iz kojih naš um prima znanje njegova mjera,

¹ Isto, str. 12.

² Isto, str. 17.

kako se kaže u X knjizi *Metafizike*, ali su odmjerene u božanskom umu u kome su sve stvorene, kao što je sve umjetnički proizvedeno u umu umjetnika, na taj je način božanski um nesamjerljiva mjera, a prirodna stvar mjera samjerljiva. Naš um je samjeren, i on, zapravo ne mjeri prirodne stvari, već samo umjetne.“¹ Stvar je istinita po suodgovaranju sa božanskim umom ukoliko ispunjava ono za što je po njemu određena, a istinitom se smatra po suodgovaranju sa ljudskim umom ukoliko je sposobna o sebi oblikovati istinitu ocjenu. Iz ovoga proizlazi da, kada ljudski um i ne bi postojao stvari bi se smatrale istinitima u redu prema božanskom umu. Istina stvari i nije toliko ovisna o ljudskom umu, jer postoje mnoge stvari koje naš um ne može spoznati, ili može tek u mogućnosti, dok božanski um sve spoznaje zbiljski. Toma će još pretpostaviti i ovo: „Štoviše, kada bi se oba uma, što je nemoguće, pojmila kao ukinuta, pojam istine ni na koji način ne bi izostao.“² Na temelju prve Božanske istine, mnoge su stvari istinite. Kao što svaka stvar, na njoj i samo njoj vlastiti način jest, tako svaka na pose ima samo jednu sebi vlastitu istinu. „Doista, kako se koja stvar odnosi prema bitku, tako i prema istini, kako očito proizlazi po Aristotelu, u drugoj knjizi *Metafizike*. A to je zato što istinito i biće jedno iz drugoga slijede; naime istinito je kada se kaže da jest što jest ili da nije što nije“.³ Božiji je bitak prvi i najsavršeniji, i njegova je istina prva i najviša.

¹ Isto, str. 18.

² Isto, str. 19.

³ Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1993. str. 245.

Um ima više djelatnosti, i u svakoj od njih mogućnost je postojanja istine. A jedna od tih djelatnosti je oblikovati štovstva stvari poimajući njihove odrednice. Istina je kod Tome, po njegovoj definiciji koja je ostala stigmatizirana za cijelo skolastičko razdoblje određena kao adequacija, odnosno *adequatio rei et intellectus*. Ta definicija, kako je rekao Albert Veliki, ima esencijalan korijen i oslonac u Aristotelu. Toma naziva *adequatio rei et intellectus*, međusobnu suodgovornost uma i bitka, mišljenju, kao proces, akt i određuje ga kao formalni uzrok istine. Bitak stvari prethodi njezinoj istini, budući da je istinito odredio kao bitak. „S jedne strane, istinito, dakle (istinito pojmljeno kao umu odgovarajući bitak) prethodi adekvaciji uma i bitka, s druge strane istinito jest upravo kao adequacija. I na trećem mjestu istinito je (kao spoznaja) učinak koji slijedi iz adequacije“.¹ No, istinito se nalazi prije u umu koji ima djelatnost usklađivati i dijeliti, nego li u umu koji oblikuje štovstva stvari. Jer, o shvaćenoj stvari um sudi tek onda kada izriče da nešto postoji ili ne postoji, a to pripada umu koji usklađuje i dijeli. Istinito proizlazi iz suodgovaranja, adekvatnosti stvari i uma. A suodgovarati stvarima može i um koji oblikuje štovstva stvari na isti način kao i um koji usklađuje i dijeli. A nakon toga istinito se nalazi i u djelatnosti uma koji oblikuje odrednice stvari. „Očigledno je, dakle iz rečenoga da se istinito izriče u prvom smislu o usklađivanju ili razdiobi uma; drugo o odrednicama stvari, prema tome što je u njima uključeno usklađivanje istinitog, ili lažnog; treće u stvarima ukoliko suodgovaraju božanskom umu, ili imaju naravnu prikladnost za suodgovaranje ljudskom umu; četvrto o čovjeku

¹ Mirko Jozić, *Pojam istine kod Tome Akvinskog u "Quaestiones disputatae de veritate, quaestio 1"*; u Jukić 13 – 14, *Zbor franjevačkih bogoslova "Jukić"*, Sarajevo, 1983/84.

koji odabire svoje pojmove, istinite ili lažne, ili pak procjenjuje istinito, ili lažno o sebi ili o drugima preko onog što govori ili čini.“¹

Razmišljajući dalje o istini Toma odgovara na pitanje: postoji li samo jedna istina po kojoj je sve istinito? I o ovoj temi Toma uzima u obzir stavove koji govore u prilog pozitivnog odgovora na ovo pitanje i stavove koji opravdavaju negativan odgovor. A Tomin odgovor je realno sagledan svaki stav, protumačen i nakon toga prihvaćen ili ne. Dakle, Toma podsjeća na već rečeno da se istina nalazi navlastito u umu, ljudskom ili božanskom. „U božanskom umu postoji istina navlastito i prvobitno, u ljudskom umu navlastito i drugobitno, a u stvarima nevlastito i drugotno, to jest, nikako drugačije osim u odnosu na bilo koju od dviju istina.“² Sudeći po tome samo je jedna istina božanskog uma iz koje onda ljudski um izvodi više istina kao što će jedno ljudsko lice u različitim ogledalima dati, odnosno odslikati više sličnih lica. Ponovno se naglašava da je istina, odnosno istine koje se u usporedbi sa ljudskim umom izriču o stvarima ne utječu na postojanje stvari u njihovoj biti, jer postoji o tim stvarima istina u usporedbi sa božanskim umom koja je od njih nerazdvojna. Zbog toga je sve istinito, zahvaljujući jednoj istini, to jest, istini božanskog uma. Da bi donio ovaj zaključak Toma je uzeo Anselmovo mišljenje u knjizi O istini. „Kao što se vrijeme odnosi spram svega vremenitog, isto tako se odnosi istina spram svega istinitog. Vrijeme se pak odnosi spram svega vremenitog na taj način što postoji samo jedno vrijeme. Prema tome će se istina odnositi

¹ Toma Akvinski , *Dvije filozofske rasprave*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976. godine, str. 21.

² Isto, str. 25.

spram svega istinitog tako što će postojati samo jedna istina.¹ Tu Anselmo aludira na tu božansku istinu koja je mjera svih istinskih stvari. Augustin tvrdi da je istinito ono što postoji iz čega slijedi da postoje mnoge istine jer postoje mnoge biti. No, to je jedan izričaj istine. Ali postoji i drugi kojeg donosi Hilarije da je istinito izjavljeno bitak, pa su prema tome sve istine na neki način jedno u mišljenju, jer se umu ništa ne bi moglo objelodaniti bez posredovanja prve, božanske istine. I kad se unište te istine ili prave stvari ostaje njihova istina – istina božanskog uma. Po toj istini koja iz božanskog uma proizlazi u naš um sudimo o svemu. Ona nije promjenljiva i ne stječe se ljudskim osjetom. Jer sve ono što je osjetno posjeduje i nešto slično lažnom kako bi se moglo raspoznati, a u istini nema ničeg nalik lažnom. Ta je istina jedna – istina božanskog uma. Uzimajući u obzir stavove koji se protive ovom odgovoru Toma na realan način dovodi do istog zaključka. Naime, i sličnost, i svjetlo, i boje, i mogućnost, sve se nalazi navlastito u stvorenim stvarima, a istina se nalazi navlastito u umu. Smatralo se da ako je sličnost oblik sličnih bića, a istina oblik istinitih, trebalo bi da kao što mnoštvo sličnih bića ima mnoštvo sličnosti i mnoštvo istinitog ima mnoštvo istina. No, slično se nalazi navlastito i u jednom i u drugom od sličnih bića. A istina, pošto je ona *adequatio rei et intellectus*, ne nalazi se navlastito i u jednom i u drugom, nego u umu. Pošto je samo jedan um, božanski um prema čijoj se prilichnosti sve smatra istinitim, sve je i istinito po jednoj, prvoj istini.

Da li je neka druga, osim te prve istine vječna? Anselmo bi zaključio da je svaka istina vječna. „Bilo da se kaže da istina

¹ Isto, str. 22.

ima, bilo da se misli da nema početak ili kraj, istina se ne može ograničavati nikakvim početkom ili krajem.“¹ Ovako on donosi u svom Monologiumu. No Toma pronalazi u njegovu djelu O istini kako on sam objašnjava da ovdje misli na prvu istinu po kojoj se kao pomoću izvanjske mjere iskaz naziva istinitim. Stvar sama (kao biće) i njena lišenost ili poricanje (kao nebiće) nalaze se izvan duše. I to dvoje ne odnose se na isti način prema umu. Stvar sama suodgovara božanskom umu vrstom kojoj pripada i ima sposobnost uskladiti um sa sobom stvarajući spoznaju o sebi. Nebiće pak nema ono po čemu bi se izjednačilo s božanskim umom, niti onog po čemu bi stvaralo spoznaju o sebi u našem umu. No, um ne usklađuje samo sa onim što postoji zbiljski, nego i sa onim što zbiljski ne postoji. Osobito se u tome ističe božanski um kojem je isto prošlo i buduće. Stvari nisu vječno postojale u svojoj naravi, a božanski um je ipak bio sukladan sa budućim stvarima u vremenu, i oduvijek imao istinitu spoznaju o stvarima. No, iako je istina svih stvari u božanskom umu oduvijek postojala, ne može se jednostavno dopustiti da su istine stvari oduvijek postojale. Da bi o nečemu rekli da je općetrajno i neraspadljivo Avicena izlaže dvoje: „prvo za nešto se kaže da je trajno i neraspadljivo u pojmu pojedinačnog, što nikad nije postojalo niti prestajalo zbog toga što izražava vječnost svijeta. Postojanje je u vezi sa tim, prema Aristotelu a radi toga da se očuva postojanje vrste, što jedinka ne bi mogla očuvati. Drugo, kaže se da je bitak trajan jer se ne raspada po sebi, već slučajno u smislu raspadanja jedinke.“² Nešto se imenuje po onom što mu priliči po sebi, a ne po onome što mu priliči slučajno. Ono što se

¹ Isto, str. 29.

² Isto, str. 38.

nečemu pridaje po sebi, pridaje se dvojako. Kako Toma navodi pridaje se: „Prvo, pozitivno, kao što se vatri pridaje plamsanje. Na taj se način imenuje nešto češće nego po slučajnosti, jer češće kazujemo da vatra plamsa i da je od onog što plamti nego od onog što se gasi, premda se vatra ponekad slučajno gasi, kao što se vidi na užarenom željezu.“¹ Ono drugo što se pridaje po sebi, pridaje se „zbog uklanjanja, zbog toga dakako što se od nečeg uklanja ono što ima sposobnost uvođenja suprotnog stanja ... zato kad se pojave oblici koji unose razliku u tvar, jednostavnije kažemo da postoji više no jedna tvar.“² Dakle, ne kaže se da je općenito nepropadljivo, ne zato što ima neki oblik nepropadljivosti, nego zato što mu tvarna stanja po sebi ne pristaju, a ta tvarna stanja su uzroci raspadljivost i u jedinkama. Bića su nužno postavljena u odnos. Taj odnos se postavlja u prirodi ili razumu. A odnos prvenstva ništa ne postavlja u prirodi, nego samo u umu. Promatrajući odnos onog što se smatra prethodnim i onog što se smatra naknadnim Bog je po naravi prije svih stvorenja. „Premda je u Boga više osoba ili svojstava, ipak ima samo jedan bitak, jer se bitak u Boga izriče samo bitno. Svi ovi iskazi: bitak Oca, ili rađati, bitak Sina, ili rođen, ukoliko se odnose na stvar, imaju jednu istinu, a ona je prva i vječna.“³ Iako je Otac otac na jedan način, po očinstvu, a Sin sin na drugi način, po sinovstvu, „ipak je isti bitak u kome bivstvuju Otac i Sin, jer postoji po jednoj božanskoj biti. A pojam istine ne temelji se na pojmu očinstva i sinovstva u doslovnom smislu, već na pojmu bitnosti. Očinstvo i sinovstvo su jedna bit i zato o njima postoji jedna istina.“⁴ Zaključimo

¹ Isto

² Isto

³ Isto, str. 40.

⁴ Isto

ovo Tomino razmišljanje o vječnosti neke druge osim prve istine. On se vraća na do sad već utvrđeno: istina se uvijek naimenuje od prve istine i istina uvijek donosi neku adekvaciju, sukladnost i samjerljivost, podudaranje, suodgovaranje. U sukladnosti uma i stvari ne mora biti da oboje zbiljski postoji, jer naš um se može uskladiti i s nečim što će biti u budućnosti, što još ne postoji. Jer nešto se smatra istinitim kad istina postoji u umu i onda kada to nije stvarnost. „Ako držimo istinu za istinu istinitih stvorenja koja u njima bivstvuje, koju nalazimo u stvarima i u stvorenom umu, na taj način istina nije vječna, ni istina stvari, a ni istina izrecivog, budući da same stvari, ili um u kojima istine bivstvuju ne postoje oduvijek. A ako se shvati istina istinitih stvorenja, pomoću koje se naimenuje sve istinito, kao izvanjska mjera, što je prva istina, na taj način je istina svega, i stvari, i izrecivog, i uma, vječna.“¹ U ljudskom umu istina se razlikuje prema razlici spoznatog o čemu ima i različite pojmove, i prema različitom načinu poimanja. O jednoj stvari um koji skladajući i dijeleći poima tu stvar može o njoj poimati različite pojmove u kojima se nalaze različite istine. No, božanski um jednom spoznajom sve spoznaje, jer spoznaje sve po svojoj biti.

Što reći o promjenljivosti stvorene istine; da li je stvorena istina nepromjenljiva? Toma navodi da se nešto može dvostruko mijenjati, tako što je to nešto subjekt promjene, ili tako što se nešto mijenja, jer po njemu samom biva promjena. Može se mijenjati i samo u sebi ono što uzrokuje neku promjenu. Tako, na primjer, postoji promjena u samoj količini kada se nešto u vezi s njom mijenja, jer se i ona sama mijenja u

¹ Isto, str. 34.

svom subjektu. Ako je ono što je u vezi sa promjenom izvan subjekta, ono ostaje nepromijenjeno – to kažemo za mjesto koje ostaje nepromijenjeno dok se nešto po njemu kreće. „Ali, oblici koji u nečemu postoje, pa se drži da se mijenjaju u vezi sa promjenom subjekta, imaju dvostruki način promjene. Kaže se, naime, da se drugačije mijenjaju rodni, a drugačije vrsni oblici. Vrsni oblik poslije promjene ne ostaje istiniti po bitku, niti po pojmu, kao bjelina koja poslije promjene ni u kom smislu ne ostaje. Ali rodni oblik poslije promjene ostaje isti po pojmu, ali ne po bitku kao pri promjeni bijelog u crno, ostaje ista boja po općem pojmu, ali ne i ista vrsta boje.“¹ Stvorene stvari se međusobno razlikuju po učešću prve istine (izvanjske mjere), a ta prva istina po kojoj se stvari istinitima smatraju ne mijenja se ni na koji način. Ono što označujemo unutarnjom mjerom, dakle istinu koja u nečemu postoji, ako je prihvatimo kao takvu možemo smatrati da se ona mijenja u vezi s tim što se nešto zbog nje mijenja. Istina se u stvorenjima nalazi u samim stvarima – istina djelovanja, ili u umu – istina iskaza. *Istina je, adequatio rei et intellectus, sukladnost stvari sa božanskim ili ljudskim umom.* „Ako se dakle shvati istina stvari u redu prema božanskom umu, tada se promjenljiva istina stvari mijenja u drugu istinu, a ne u lažnost.“² Istina je onaj rodni oblik, ne vrsni. Stvar poslije svake promjene ostaje biće, ali u drugom obliku po kome ima bitak, i uvijek ostaje istinitom pomoću druge istine. Po svom obliku koji stječe prilagođava se božanskom umu koji ju uvijek spoznaje onakvom kakva jest u bilo kojem rasporedu. Ukoliko se istina stvari promatra u redu prema ljudskom umu ona se može

¹ Isto, str. 43.

² Isto, str. 44.

mijenjati ili u lažnost, ili u drugu istinu. Ako se um i stvar mijenjaju na sličan način – to jest, kad se stvar izmjeni da i um registrira tu promjenu, ostaje istina stvari, ali druga. „Ako se, dok Sokrat sjedi, podrazumijeva da Sokrat sjedi, a kad on malo poslije ne sjedi, podrazumijeva da ne sjedi.“¹ No, ako se dogodi promjena u stvari, a ne dogodi promjena u umu, tada se stvara lažnost, istina se mijenja u lažnost. „Ako se dok je Sokrat bijel, podrazumijeva da je bijel, um je istinit, a ako se potom smatra crnim, dok Sokrat ostaje bijel, ili se obratno, kad Sokrat postane crn još smatra bijelim, ili kad postane blijed, a smatra ga se crvenim, u umu će postojati lažnost.“² Stvar se smatra istinitom jer ispunjava ono što znači u božanskom duhu zadržavajući svoju narav, i iskaz se smatra istinitim ako zadržava svoju narav koja mu je dodijeljena u božanskom duhu. Kada se uspoređuje sa stvarima iskaz se smatra istinitim ako je u skladu s njima. Iz te usporedbe proizlazi promjenljivost istine, a prva istina ostaje nepromjenljiva. To jest, kada se stvar mijenja zbog raspadanja onog što joj pripada, što je za nju bitno, doći će i do promjene istine stvari.

Izriče li se istina o božanskim osobama bitno ili osobno? Prije svega Toma ističe da se istina o božanskim osobama može pojmiti dvojako: navlastito ili u prenesenom smislu. Pojmljena navlastito podrazumijeva jednakost božanskog uma i stvari koja se ovdje poima. Božanski um prvo poima stvar, to jest njenu bit, a božanski um i njegova bit su isto. Isti je i subjekt koji poima i stvar koju se poima, i zbog toga istina koja proizlazi iz takve sukladnosti ne znači pojam nikakvih načela. Ako se istina božanskog uma poima s obzirom na sukladnost sa

¹ Isto

² Isto

stvorenim stvarima u pojmu te istine dodaje se pojam načela stvorenjima sa kojima se božanski um uspoređuje kao mjera i uzrok. Svako se ime božanski osoba, koje u njima ne znači pojam načela, ili onog što jest iz načela, ili pak znači pojam načela u vezi sa stvorenjima, izriče bitno; istina u božanskim osoba, ako se uzme posebno, izriče se bitno. Ako se istinu u božanskih osoba shvati prema pojmu kakav se nalazi u stvorenim stvarima koje oponašaju svoje načelo, to jest božanski um, ta se istina uzima u prenesenom smislu, ili osobno. Sličnost božanskih osoba upućuje na njihovu razliku jer ne postoji ništa što je isto sa samim sobom, što je slično samom sebi. Istina je jednakost božanskog uma i njegove biti.

Potječe li svaka istina od prve istine? Istina se nalazi u umu po sukladnosti sa stvarima koje spoznaje. Nalazi se i u stvarima po oponašanju božanskog uma koji je mjera stvari i po sposobnosti da o sebi stvaraju istinski dojam u ljudskom umu. Dakle, stvari koje postoje izvan duše po svom obliku oponašaju umijeće božanskog uma da o sebi stvaraju dojam u ljudskom umu. Taj oblik tim stvarima daje bitak i istina o njima u svoj pojam uključuje njihovu bićevitost. One stvari što postoje izvan duše, a nemaju svoj oblik, ne mogu oponašati uzor božanskog umijeća ni stvarati dojam o sebi u ljudskom umu, bivaju sukladne sa umom jednostavno po tome što um shvaća njihove pojmove. „Tako, dakle, postaje očevidno, kad se kaže istinit kamen, ili prava sljepoća, da se istina ne odnosi prema oboma na isti način. Istina, naime, izrečena o kamenu uključuje u svoj pojam bićevitost kamena, i nadodaje svojstvo prema umu, koje je dijelom uzrokovano i iz same stvari, budući da posjeduje nešto pomoću čega se može pojmiti; ali istina izrečena o sljepoći, ne uključuje u sebe samu lišenost, to jest

sljepoću, već samo svojstvo sljepoće prema umu, koje nema ni djelomice nečega od same sljepoće u čemu bi bilo sadržano, budući da sljepoća ni u čemu nije u skladu sa umom a što bi on posjedovao o sebi.“¹ Djelovanje uma je potpuno onda kada spoznaje istinu, i u tom se sastoji njegovo dobro, a pošto je svako dobro od Boga u cijelosti je i svaka istina od Boga. Pitanje je: ako je blud istinit, dolazi li i blud od Boga? Sama mana upletena u čin bluda nije uključena u pojam istine, nego istinito podrazumijeva samo njegovu sukladnost sa umom. Zato se ne treba zaključiti da je blud od Boga, nego da je njegova istina od Boga. Zlo nije od Boga, ali je ono po čemu se zlo smatra takvim kakvo jest od Boga. Zbog toga je istina po kojoj je istinito to da zlo postoji od Boga.

Postoji li istina u osjetilu? Istina postoji i u umu i u osjetilu, no ne na isti način. Istina jest ono pomoću čega se pokazuje ono što jest, i to što jest ne pokazuje se samo umom, nego i osjetilom. No, istina u umu posljedica je umovanja, i um ju spoznaje, a istina u osjetilu posljedica je čina osjetila dok traje, no ipak nije od osjetila spoznata. Um sudi o stvari prema onom što spoznaje da jest, odnosno prema spoznatoj istini, a osjetilo, iako spoznaje da osjeća, ipak ne spoznaje svoju narav, niti narav svog čina, niti svoj odnos prema stvarima, pa ni istinu stvari. Um, dok spoznaje istinu misli o tom svom činu, spoznaje svoj odnos prema stvari, suoblikuje se sa stvarima, zapravo, um spoznaje i istinu uma, da misli o samom sebi. Um, dok spoznaje nešto izvan sebe, kao da na neki način izlazi iz sebe, i spoznajući da spoznaje um već počinje povratak sebi. Sam čin spoznaje događa se u sredini između spoznavatelja i

¹ Isto, str. 51.

spoznatog. Povratak samom sebi upotpunjuje se spoznajom vlastite biti. „A osjetilo, koje je među ostalima bliže umnoj samostalnosti, počinje povratak svojoj biti jer ne spoznaje samo osjetno, već spoznaje i to da osjeća, no njegovo vraćanje nije potpuno, jer osjetilo ne spoznaje svoju bit. Za Avicenu razlog tome je što osjetila spoznaju služeći se samo tijelom, a nije moguće da posredno sredstvo pada između osjetne mogućnosti i sebe samog. Ali se prirodne neosjetne mogućnosti ni na koji način ne vraćaju samima sebi, jer ne spoznaju da djeluju, kao što „oganj ne spoznaje da grije.“¹

Ono što je suprotno istini jest laž, no može li neka stvar biti lažna? Kao što je utvrđeno da se istina sastoji u sukladnosti stvari i uma, lažnost se sastoji u njihovu neskladu. A stvar se uspoređuje sa božanskim i ljudskim umom. Svaka je stvar u usporedbi sa božanskim umom istinita, izražena bilo kojim postojećim oblikom. Dakle, u usporedbi sa božanskim umom ni jedna stvar ne može biti lažna. Usporedbom sa ljudskim umom dogodi se ponekad nesklad stvari sa umom, a taj nesklad uvijek je prouzročen na neki način iz same stvari. Filozof govori u Metafizici „da se ono naziva lažnim što je sposobno da se vidi, ili onakvo kakvo nije, ili što nije; kao lažno zlato, u kom se izvana vidi boja zlata, i drugo što tome pripada, unatoč tome što iznutra ne pripada prirodi zlata.“² Ipak, stvar se ne smatra lažnom što o sebi stvara lažni dojam, nego zato što je sposobna djelovati preko onog što se o njoj samoj pojavljuje. A u svemu ovom je bitno uspoređivanje stvari sa božanskim umom, po kojem se stvar po sebi naziva istinitom. Po njem je svaka stvar istinita, a po vezi sa našim, ljudskim umom stvari

¹ Isto, str. 54.

² Isto, str. 57.

se mogu nazvati lažnima. Po Augustinu je istinito ono što jest, pa iz toga proizlazi da je lažno ono što nije. Ipak, ono što nije i nije neka stvar, pa prema tome ni jedna stvar nije lažna. Svaka je stvar sukladna sa božanskim umom, jer ništa ne može biti drugačije u sebi nego kako spoznaje božanski um. Dakle, svaka stvar je istinita, i ni jedna stvar nije lažna.

U pitanju postojanja lažnosti u osjetilu polazi se od činjenice da, kad spoznajemo spoznaja počinje u osjetilu, a usavršava se u umu, pa se osjetilo na neki način nalazi između uma i stvari. Ako osjetilo usporedimo sa umom ono je poput neke stvari, ako ga usporedimo sa stvarima ono je poput uma. Na neki način u osjetilu postoje i istina i lažno. U odnosu osjetila sa umom osjetilo je lažno, odnosno istinito, ovisno o tome stvara li u umu lažno ili istinito mišljenje. A u odnosu osjetila prema stvari lažno i istinito postoje u osjetilu kao što postoje i u umu, ovisno o tome prosuđuje li da bitak jest, odnosno da nebitak nije. Dakle, osjetilo se smatra lažnim ukoliko je sposobno lažno rasuđivati u umu, prikazati stvar drugačije nego što je. „U umu se, prvenstveno i načelno, lažnost i istina nalaze u sudu kojim se spaja i razdvaja. Ali, u oblikovanju štostva stvari ne, osim u radu prema sudu što proizlazi iz navedenog oblikovanja. Zbog toga se smatra da i u osjetilu postoje istina i lažnost navlastito, prema tome što on sudi o osjetnom. Ali, po tom što osjetilo shvaća osjetno, nema u njemu istine i lažnosti navlastito, već samo u odnosu na sud što proizlazi iz navedenog oblikovanja; ukoliko je dakako, iz takvog shvaćanja moguće izvesti takav sud.“¹

¹ Isto, str. 62 – 63.

Ima li lažnosti u umu? Um je taj koji u spoznavanju dopire do biti stvari, a osjetilo i mašta spoznaju samo ono što izvana pripada stvari. U umu koji poima štovstva stvari nema lažnosti, jer istinit je um u spoznavanju onog što jest. „Ali, ipak tu može doći do lažnosti slučajno, ukoliko, zapravo, um lažno spaja i dijeli. To um obavlja dvostruko: bilo kad odrednicu jednog pridaje drugom; kao kad drži sklop razumska smrtna životinja za odrednicu magarca; bilo kad izmjenično sjedinjuje one dijelove odrednice koji se ne mogu povezati; kao kad bi za odrednicu magarca uzeo sklop: nerazumna je besmrtna životinja, jer je lažan sud. Neka nerazumna životinja je besmrtna.“¹ Dakle, odrednica je lažna samo ukoliko u sebe uključuje lažnu tvrdnju. A u umu nema lažnosti ako se on shvati prema djelatnosti koja mu uspostavlja ime. Lažnost će postojati ako se um shvati općenito, prema protezanju na sve djelatnosti, tako da obuhvati mišljenje i zaključivanje. Do toga neće doći ukoliko se sve svodi pravilno na prva načela.

LITERATURA

- G. K. Chesterton, *Otac Zapadne kulture*, Istina, Zagreb, 1939.
- Ivan Pavao II, *Fides et ratio*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.

¹ Isto, str. 65.

- Jaques Maritain, *Andeoski naučitelj*, Naklada Istina, Zagreb, 1936.
- Mirko Jozić, *Pojam istine kod Tome Akvinskog u „Quaestiones disputate de veritate quaestio I“*; u Jukić 13 - 14, Zbor franjevačkih bogoslova „Jukić“, Sarajevo, 1983/84.
- Toma Akvinski, *Dvije filozofske rasprave*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.
- Toma Akvinski, *Izbor iz djela, I svezak*, Naprijed, Zagreb, 1990.
- Toma Akvinski, *Izbor iz djela, II svezak*, Naprijed, Zagreb, 1990.
- Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, svezak prvi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- Toma Akvinski, *Suma protiv pogana*, svezak drugi, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- Tomo Vereš, *Toma Akvinski – Izabrano djelo*, Globus, Zagreb, 1981.